

KYRKNYTT

Tidningen om

LIVSFRÅGOR OCH KRISTEN TRO

från Svenska kyrkan i Karlstads stift

DÖDEN

GUD, VAR ÄR DU?

Biskopen funderar

VAD FÅR MAN GÖRA PÅ EN BEGRAVNING?

Checklista på vad som är OK – och inte OK

3

2018

A anträder andäktigt färden
in i tid och rum.

Ö öppnar ömsint dörren
ut ur tid och rum.

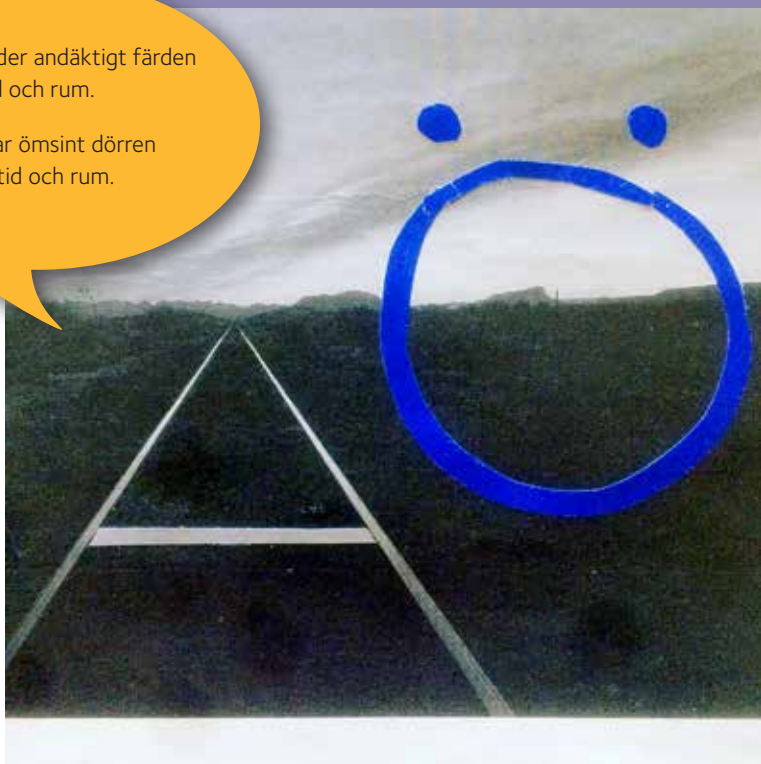

Bild: Hans Kvarnström
Följ Dagdroppar på instagram eller bloggen <http://universitetskyrkankarlstad.blogspot.se> om du vill se fler.

Det enda vi med säkerhet kan säga om en människas liv är att det en dag tar slut. Döden är på så sätt en realitet som vi alla en dag ska möta. Och en av den kristna trons huvudpoängar är att livet inte slutar när vi dör. Jesus själv uttryckte det i orden: "Jag är a och o, början och slutet". Fast det är lite dåligt översatt.

Nya testamentet är skrivet på grekiska, och där används den första och den sista bokstaven i det grekiska alfabetet, alfa och omega. Så egentligen säger Jesus: "Jag är a och ö, början och slutet". Med det menas att Jesus finns där när vi föds, men också att han är med oss när vi dör. Men inte bara då, utan även därefter.

Som präst har jag mött många sörjande. En inte ovanlig erfarenhet många av dem bär med sig är att den döde, på något märkligt sätt, ändå fortfarande är närvarande. Det är inte ovanligt att man talar med den döde. Ur ett kristet perspektiv är det inte konstigt. För döden är inte slutet, tvärtom tror vi kristna att det fortsätter. Vi har bara sett a; ö ligger långt bortanför vårt synfält. Och vi förstår inte allt, vet inte allt. Som Paulus säger: "Ännu ser vi en gåtfull spegelbild; då skall vi se ansikte mot ansikte".

Döden handlar för många av oss om sorg, saknad men också om rädsla. Därför är det kristna hoppet viktigt att påminna sig om. Jesus är A, men han är också Ö.

Han finns där när vi föds, och han bär oss när vi dör. ●

SÖREN DALEVI
biskop i Karlstads stift

Vill du veta vad som händer i kyrkorna nära dig? Har du kanske frågor om medlemskapet, dop, begravning, konfirmation eller giftermål?

HITTA DIN FÖRSAMLING VIA DATORN

Du hittar din församling genom att fylla i din adress på webben:

www.svenskakyrkan.se/sokforsamling

Du kan även skriva in svenskakyrkan samt din ort i sökfönstret på din webbplats.

HITTA TILL OCH SE VAD SOM HÄNDER I KYRKAN VIA TELEFONEN

med hjälp av gratis-appen Kyrkguiden.

Se www.svenskakyrkan.se/appar

SÖK INFORMATION

Gå in på www.svenskakyrkan.se och skriv in vad du vill veta mer om i sökrutan, till exempel medlem, dop, sorg, begravning.

Därför får du Kyrknytt

Kyrknytt betraktas som samhällsinformation och distribueras av posten till alla hushåll – på samma sätt som information från politiska partier, landsting, kommuner och andra religiösa organisationer.

Det innebär att även den som undanbett sig reklam får tidningen i brevlådan.

LÄS mer artikelmateriel på

www.svenskakyrkan.se/karlstadsstift/kyrknytt

KYRKNYTT

Karlstads pastorat

Västra Kyrkogatan 5, 652 24 Karlstad

ansvarig utgivare och redaktör

Cecilia Hardestam 054-14 15 32

cecilia.hardestam@svenskakyrkan.se

redaktionsråd

Charlotte Hartwig Lund, Louise Hedberg,

Marie Lundström, Greta Sjöbom, Helena

Söderqvist och Peter Pasalic Östborg

grafisk form

Maria K-Back, Whiter Shade

tryck

LÖWEX Trycksaker AB, Växjö

ISSN 2001-6212

Svenska kyrkan

Mässa, mat och trons ABC

I HÖST STARTAR KYRKSÖNDAGAR i Karlstads domkyrka för dig som vill tala tro. Du väljer själv om du vill delta hela eller delar av dagen. Alla är välkomna, ingen anmälan krävs. ●

30/9 Ordet och orden – att möta och förstå Bibeln I

21/10 Ordet och orden – att möta och förstå Bibeln II

18/11 Trons hemspråk – bön, samtal och vård för själen

9/12 Hjärtats sång – om musik som språk för tron

NÄR & VAR:

11.00 högmässa i Domkyrkan, 12.00 lunch i Församlingshuset,

12.45-15.00 Trons ABC

Vänskapsvandring med picknick-knyt

VÄLKOMMEN TILL SKOGSVANDRING och knytkalas för integration. Både du som har bott i Sverige sedan du föddes och du som kom hit nyss är välkommen.

Efter vandringen i Mariebergsskogen blir det gemensam picknick. Ta med vad du vill äta och gärna lite extra som du kan bjuda någon annan på. Vandringen avslutas med en andakt i Acksjöns kapell. Ingen anmälan krävs. ●

NÄR: Söndag 2 september kl 16.00-18.30

VAR: Mariebergsskogen, Karlstad. Samling innanför grindarna.

”Låten barnen komma till mig” – med en app

SVENSKA KYRKANS SENASTE APP ”Kyrkan” riktar sig till den yngre generationen och är en virtuell presentation av kyrkans värld med glada färger, mysig musik och ett kyrkorum att leka sig fram i. Här kan man bland annat göra egen orgelmusik, måla kyrkfönster och tända ljus. Det går också att titta på filmer om bröllop, dop och begravningar.

– Filmerna kan användas för att förbereda ett barn inför till exempel en begravning. Men de berättar också på ett enkelt sätt varför dessa tre livshändelser är viktiga för Svenska kyrkan. Och då passar filmerna både barn och vuxna, säger Liselotte Rogberg, ansvarig för digital utveckling på kyrkokansliets kommunikationsavdelning. ●

LÄS MER PÅ:

www.svenskakyrkan.se/om-appen-kyrkan

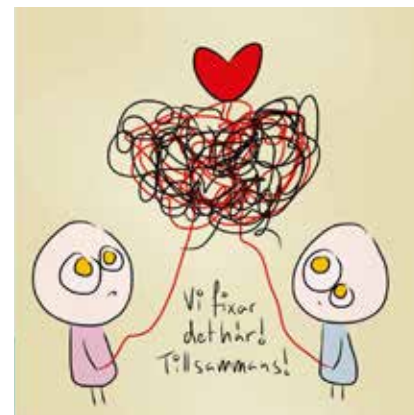
Mer Gud på Bokmässan!

BOKMÄSSAN I GÖTEBORG i början av varje höst är ett unikt sammanhang där kyrka och kulturliv ger och får impulser av varandra. I år förstärker Svenska kyrkan sin medverkan med en ny monter, Teologiska hörnan, där besökarna kan mingla med intressanta författare och forskare och prata om livets stora frågor.

– Vi har sett hur frågor om Gud, mening och existens engagerar mässbesökarna och erbjuder nu en ny arena för detta, säger Sara Wrige, präst och ansvarig för Teologiska hörnan.

Några av de runt 40 deltagarna är ärkebiskop Antje Jackelén, biskop Susanne Rappmann, Ola Sigurdson, Susanne Wigorts Yngvesson, Cristina Grenholm, Jesper Svartvik samt Jonas Eek. ●

SE MER om övriga delar av programmet den 27-30 september på www.svenskakyrkan.se/bokmassan

Friskvård för par

VILL NI BLI BÄTTRE på att förstå och prata med varandra i er parrelation? Då är kanske en prep-kurs något för er. Kursen ger dig och din partner konkreta verktyg för att lättare klara av ett liv tillsammans och innebär också personlig utveckling.

I korthet handlar det om att ge enkla och effektiva redskap för bättre kommunikation och därmed stärka och utveckla förhållandet. Kursen är ett pedagogiskt förebyggande program – inte terapi – och lämpar sig därför inte för par som befinner sig i kris.

Tre vardagskvällar + en hel lördag. För mer upplysningar kontakta familjerådgivare Åsa Bernling och Elisabet Flyman, 054-14 14 21. ●

ANMÄLAN: www.sensus.se/varmland

VAR & NÄR: Munkfors start 16/10

Vad händer när någon dött? Möt personer som tar hand om den döda kroppen med respekt och värdighet.

----- text BÖRGE NILSSON & HELENA SÖDERQVIST bild ØYVIND LUNDH & BÖRGE NILSSON/TEXTRA -----

Anna Larsson möter döden varje dag. I jobbet lindrar hon smärta, illamående och ångest när livet tar slut.

– Men jag tror aldrig man vänjer sig vid döden.

De jobbar

efter döden

Hon är en av åtta sjuksköterskor, fem läkare, två kuratorer och en sjukgymnast i palliativa teamet i Karlstad. De tar vid när vården inte längre förmår att bota, bara lindra.

Patienterna kan finnas hemma, på olika boenden eller i sjukvården.

– Vårt mål är att symtomlindra. Det är inte alla som blir symtomfria men så gott som.

Läkaren lägger upp en behandlingsplan och står för ordinationen. Distriktssköterskan ger preparaten, sjuk-

sköterskan utvärderar. Kurator och sjukgymnast kommer in när deras specialiteter behövs.

De flesta patienter har cancer och kan ha långt kvar.

– Vi har patienter som varit inskrivna hos oss i ett år.

Anna Larsson började arbeta i äldreården på Hammarö redan på 1990-talet och fortsatte sedan hon vidareutbildat sig till sjuksköterska. I palliativa teamen har hon arbetat ett år.

Många har ångest när de ska dö. Den kan ha olika orsaker, berättar kuratorn Chatarina Grammenis innan hon ska ge sig ut på patientbesök.

– Den kan vara fysisk, existentiell eller social och handla om de efterlevande. En del säger 'jag har skött allt. Hur ska de klara sig?', säger Chatarina Grammenis.

Ångesten kan vara hemsk att se, berättar Anna Larsson. Både samtal med anhöriga, som kan ge patienten trygghet, och rätt dos läkemedel är viktigt.

När patienten är "terminal", alltså när kroppen är på väg att ställa in sig på döendet genom att kroppsfunktionerna avtar, är perioden av ångest förbi.

Det kan gå tre, fem, sju dagar. Palliativa teamet ställer dit en trygghetslåda som innehåller de vanligaste läkemedel man behöver när man ska dö.

Anna säger att själva döendet kan vara vackert.

– Det är så stillsamt. Personen ligger där i sängen, kanske är det barnbarn som springer runt. Nån lagar mat. Det är väldigt fint när man kommer till ett hem där det är liv och rörelse när någon ligger döende, där det inte är knäpptyst.

Då är vår rädsla för att dö redan historia och det handlar om ren omvårdnad. Ändra läget i sängen, fukta läpparna, kanske ge ett cerat.

Familjen kan ha haft sina sista samtal, rätt ut saker, gjort livets bokslut. De anhörigas frågor kan handla om hur lång tid det är kvar. Och om de sedan har frågor kvar kan de få ett efterlevandesamtal inom några veckor för att lättare kunna gå vidare.

Den kropp som blir kvar och ska tvättas och kläs är en före detta människas döda kropp.

– Och så öppnar vi ett fönster så att själen ska ta sig ut.

Anna Larsson säger att döden och gamla människor ligger henne varmt om hjärtat.

– Det ska vara ett fint avslut och det spelar ingen roll vem man har varit. Alla är lika mycket värda.

I jobbet är hon van vid döden. Privat vänjer hon sig inte.

– Det tror jag inte man gör. Om jag skulle få en sjukdom och kämpar och kämpar mot den, så kanske jag skulle ändra inställning. Men nu har jag väldigt svårt att tänka mig att dö.

Så du är också rädd?

– Ja. ●

"Och så öppnar vi ett fönster..."

*”En del känns tomma,
andra fulla av liv”*

Alla Martin Åhlbergs patienter har avlidit. Frågan är varför.

– Det är det mitt jobb att ta reda och det kan vara ett riktigt detektivarbete.

Alla passar inte för att jobba som obduktions-tekniker, tror Martin Åhlberg på Centralsjukhuset i Karlstad. En sort ska absolut inte jobba här, säger han:

– Det är grubblarna, de som tänker på vad som händer efter döden. Det tror jag blir för tungt att bära, du måste kunna släppa jobbet helt när du går hem.

Intill obduktionssalen finns ett rum för anhöriga, ett för tvagning och ett för att ta avsked från en nära som gått bort.

Det är möten som Martin och hans kollega får hantera.

– Det är viktigt för många att få en bekräftelse på att personen har dött – att det verkligen är han eller hon i kistan, att det har hänt.

Det kan räcka att se en detalj, ett födelsemärke eller en hand med ett särskilt kännetecken.

I avskedsrummet finns biblar, psalmböcker och ett exemplar av Koranen i ett glasskåp. Och när en buddist gick bort ville en trosfrände vistas med den döde i ett helt dygn med rökelse och allt.

– Det gick inte. När vi slutade för dagen fick han gå hem. Men vi försöker vara så tillmötesgående det går.

Själv tror inte Martin Åhlberg på någon religion och han vet inte vad som händer när vi dör.

– Men kroppar är olika. En del känns tom-

ma, andra fulla av liv. Det har inte med ålder eller storlek att göra och jag har ingen annan förklaring. Jag tänker på det som något som är kopplat till begreppet själ.

Alla döda kroppar obduceras inte. Finns det misstanke om brott, självmord eller annan dödsorsak som avviker från det normala, så obduceras kroppen hos rättsmedicin i Linköping.

I Karlstad görs kliniska obduktioner, då sådana krävs. I Värmland blir det cirka 260 per år. Syftet är att ge underlag till att fastställa dödsorsak när den är okänd och att utreda var en cancer haft sin primärtumör, allt viktig kunskap för forskningen.

– Man går igenom organ för organ, kartlägger vart och ett. Det krävs ett tränat öga för att se vad som är friskt och inte.

Att utvecklas i jobbet är en yrkesstolthet.

– Man blir aldrig fullärd. Den vetskapen driver mig och får mig att tycka om mitt jobb.

Andra kan tycka att yrkesvalet är märkligt. Är Martin på fest svarar han inte alltid sanningsenligt på frågan ”å va jobbar du me då?”.

– Bara om jag känner mig helt trygg med dem som är där. Annars finns det ofta något knäpphuvud som hakar upp sig på det och så har du den efter dig hela kvällen.

En del av jobbet är att utbilda läkarstudenter. Martin tycker att ett visst motstånd mot att skära i döda människor är sunt.

– Det är bättre med en tvekan inställning än att vara gåpåig eller macho-aktig. Det passar sig inte.

Martin Åhlberg och kollegan Roger Jallméhn skämtar ofta när de arbetar.

– Men aldrig om den vi obducerar. Det vore respektlöst. Det är människor vi hanterar, säger Martin. ●

Fjärde generationen med döden som jobb

Christopher Janson arbetar med människor. Några är döda. Andra deras efterlevande.

– De anhöriga är värda ett minnesvärt avsked av en människa som levat.

Christopher Janson på Jansons begravningsbyråer i Arvika har jouravtal med polis och räddningstjänst. Ibland måste han ta hand om människor som dött en våldsam död.

– Man är nog lite speciell. Det är inte för vem som helst att gå ut mitt i natten med pannlampa och säck och leta kroppsdelar. Men jag försöker alltid minnas att det är en människa jag hanterar och göra det som om hon var levande, säger han.

Han är fjärde generationen i yrket. Som tonåring hade han inga planer på att gå i fars, farfars och farfarsfars fotspår.

Christopher valde industriprogrammet på gymnasiet, ville arbeta med maskiner. Men det behövdes inte många månader av fast jobb på ett gjuteri innan han ändrade sig. Nu knyter han slipsen när han går till jobbet där han funderar på blomsteruppsättningarnas form, färg och givarnas relationer, för att arrangera dem så vackert och ändamålsenligt som möjligt.

Detaljerna är viktiga.

– Jag brukar tänka: Om det var min egen mamma? Hur skulle jag vilja ha det då?

Alla krav och konventioner måste inte följas. Om någon har älskat Elvis Presley över allt annat så är det Elvis röst som ska eka i kyrkan, inte en solosångare som sjunger Elvis.

Och en chockrosa kista med en rosa pussmun i dödsannonsen, kan passa fint till en 90-årig frästant som älskat att dansa.

Visst finns det gränser. *Highway to Hell* är ingen begravningsmusik.

– Det får inte bli parodi.

Men *We Will Rock You*, den Queens-låt som brukar kallas hockeysången, kan vara ett perfekt avsked till en hockeyfantast.

– Vi har haft den på kyrkorgel och det blev riktigt mäktigt.

Livet tränger sig obönhörligt på i ritualerna för de döda. I Värmland är Gunnar Ehnes dikt *Kvällsböna* (Har du nån skog i din himmel du Gud?) och Mando Diaos tonsättning av Gustav Frödings dikt *Strövtåg i hembygden*, givna inslag.

– Strövtåg har jag nog varje vecka men säger inte att den är uttjatad. Gästerna är inte på begravning varje dag.

Alla begravningar är inte ljusa och vackra minnen av älskade familjemedlemmar. Christopher har haft begravningar med fem personal och en anhörig. Ja, han har faktiskt själv varit den enda gästen.

– Då gäller det att ändå göra en värdig begravning.

Kyrka är inte alltid självklart. Arvika har många borgerliga begravningar och på sjukhuset finns ett tvagningsrum där de närmaste kan tvätta sin släkting enligt muslimsk ritual. Ett fåtal muslimska jordfästningar har hållits utomhus.

– Men de allra flesta vill begravas i hemlandet.

Själv vill Christopher jordfästas, inte brännas. Och han vill ha begravningen hemma i trädgården.

– Delvis får detaljerna överlåtas till barnen, men jag har skrivit i mitt livsarkiv att jag vill ha en kamouflagemålad jägarkista och att den ska stå på en vedstapel.

Han är inte troende.

– Men jag har svårt att tro att det bara är slut. Man vill att det ska finnas någonting. Vi har ju så kort tid här på jorden. ●

Avslut behövs

Sorgen kan vara lika stark för ett förlorat foster som för ett barn.

– Och vi måste få lov att sörja, säger sjukhusdiakon Anna-Karin Berglind.

Gränsen är knivskarp. Ett barn som blivit 22 veckor i moderlivet är juridiskt sett en människa. Om det behövs sättervården in alla tänkbara resurser för att rädda dess liv.

Om barnet ändå dör så begravs det.

Innan dess är det ett embryo. Ett tämligen oformligt foster på tio, femton centimeter. Om det lämnar moderlivet föds inte ett barn, då sker ett sent missfall.

– Det är den gräns vi har i svensk lagstiftning och vi behöver en gräns. Men för dem det gäller är det inte riktigt så enkelt, säger diakon Anna-Karin Berglind i Sjukhuskyrkan på Centralsjukhuset i Karlstad.

Allt oftare vill även de som förlorat ett foster ha ett avslut, en ritual.

Hos keramikern Kamilla Kvarnevik granskar Anna-Karin den snäcka i keramik som Sjukhuskyrkan ska använda för dessa ritualer i framtiden.

– Den är så fin! Många tänker sig ett samband mellan att vi föds som ett ägg och havet och snäckan. Det finns ett hopp i snäckformen.

Hon berättar om paret som försökte få barn arton gånger. Som mest klarade sig fostret till vecka 16.

– Nu hade de bestämt att inte göra några fler försök och då blev det så viktigt att ha en ritual.

Som sjukhusdiakon möter Anna-Karin ofta döden och tankar om döden. När en fullt frisk trettioåring säger att hen inte vill leva, kan vetenskapen om döden som möjlighet ge styrka att fortsätta.

Eller en sjuk sjuåring som fantiserar om ett himmelrike med stora, perfekta fotbollsplaner och fontäner som sprutar läsk.

– Han frågade om jag trodde det kunde vara så och då sa jag att det trodde jag också.

Men då ljög du väl?

– Nej, varför skulle inte himlen kunna se ut så för honom även om den inte ser ut så för mig?

Innan hon blev diakon var Anna-Karin Berglind sjuksköterska, specialiserad på palliativ vård. Hon vet att för den som levt ett helt liv, är döden inte nödvändigtvis ett problem.

– Då kan den vara en befrielse.

Men insikten om att vi föds och att vi dör och att vi inte kan styra vare sig det ena eller andra, tycker hon saknas i dag.

Vården erbjuder fosterprover för att eliminera handikapp och vi får tidigt veta vilket kön barnet har.

– Jag tog aldrig reda på det innan mina barn föddes, men nu tror jag nästan ingen avstår.

Vi kräver så mycket perfektion, har så stort kontrollbehov. Och det gör det svårare att acceptera livet och döden.

– När det inte går som planerat, när det inte är ett barn som man får med sig hem, så blir det också ett slags misslyckande för det egna livspusslet. ●

Mikael Skoog är krematoriemästare i Arvika. Varje år bränner han 400 kroppar. Många vet han vilka de var i livet.

För 21 år sedan, då Mikael hade säsongsjobbat på kyrkogården och fick frågan om han ville ta över i krematoriet, tvekade han. Bränna döda människor, var det verkligen det jobb han ville ha?

– Det är ett udda yrke. Men det är meningsfullt.

Ensam i källaren under Korsets kapell i Arvika har han sitt kontor, vägg i vägg med kyl och frys för kistor, urnförråd för de redan kremade och så rummet med ugnen, den stabilt fyrkantiga och blankt rostfria.

Persiennerna är neddragna. I fönstret samsas leksaker och gosedjur, till och med några tomma små spritflaskor och en patron.

– Det där är saker som jag inte vill kasta.

Mikael berättar att alla smågrejerna legat på kistor, medskickade som en sista hälsning, men att de innehåller material som inte får brännas. Då behöver de tas omhand på annat sätt.

– Det här jobbet får aldrig bli slentrian. Vardag blir det, men med värdighet.

Mikael utför 400 kremeringar om året och ansvarar för 350 nedsättningar av urnor. Förrådet är fullt. På rad står urnor i olika storlekar och material. Och högst upp de små pappkartongerna vars innehåll ska till minneslunden.

De flesta vill sätta ner urnan under sommaren. Men det finns en laglig gräns hur länge askan får förvaras där på hyllan. Efter ett år måste stoftet i jorden.

– Då påminner vi. Det har hänt att ingen hört av sig, att jag fått gå ut med urnan själv. Det är sorgligt när människor blir så ensamma.

Absolut svårast i jobbet är att ta hand om döda barn. Han berättar om en flicka som dog i cancer. Hon stod honom nära. Arbetskamraterna erbjöd sig att ta hand om kremeringen men Mikael kom fram till att han faktiskt ville göra det själv.

– Ingen annan skulle in... jag ville veta att det sköttes fint.

Det händer ganska ofta att Mikael vet vilka han bränner. Stan är liten. Ibland vill även de anhöriga delta vid själva kremeringen, kanske till och med ta askan ur ugnen. Han tycker det är bra att möjligheten finns. Men visst är det en anspänning att lotsa sörjande genom den sista hanteringen av en älskad anhörigs kropp. Det finns inget rutinmässigt i det mötet.

– Det frestar på men jag vill inte ha det ogjort. Det jag gör känns viktigt.

Mikael förklarar att han utför uppgifterna på det sätt som han vill att hans egna anhöriga, och även han själv, ska tas om hand den dag de dör.

Jo, han vill bli kremad. Det är ett bra slut för kroppen. Vad som eventuellt händer med själen är inget Mikael fördjupar sig i. Han är medlem i kyrkan men kallar sig inte kristen.

– Eller ja, hur ska jag förklara, jag har en grundtro av något slag, jag tror ju på något, det gör jag. ●

Vardag blir det, men aldrig slentrian

ATT LEDA DE SÖRJANDE

----- text HELENA SÖDERQVIST bild MARIA OBED -----

”Av jord har du kommit. Jord skall du åter bli.”

Tanken om kretslopp och vila, kärlek och respekt, men framför allt hoppet om att vi är en del av ett gemensamt och större sammanhang, det vill prästen Eva-Lott Isaksson förmedla vid varje begravning.

– Vi hänger ihop. Det finns något som är större än oss själva, och som bär oss vidare. Jag kallar det Gud, säger hon.

O m en stund ringer klockorna. Det är dags att ta farväl av Ann-Marie, en kvinna som levtt ett långt liv, som närmade sig de hundra.

Familjen är på väg. Barn, barnbarn, barnbarnsbarn. Finklädde och samlade. Grannar och vänner sluter upp. Dämpat småprat övergår i tystnad.

Eva-Lotts uppgift i dag är att lotsa dem alla genom begravningen. Förutsättningarna kan vara så olika, sorg följer inga manualer. Den personliga lyhördheten men också en trygghet inför det svåra hör prästyrket till.

– Vi har en arbetsordning som bär, jag vilar i ritualen, förklarar Eva-Lott.

Att vara präst är först och främst att vara medmänniska, tycker hon. Människa, kristen, präst – i den ordningen.

Kantorns toner från orgelpiporna är vemdigt dova.

– Vi har samlats här i dag för att ta avsked av Ann-Marie. För att bli stilla inför både livet och döden.

Avsked och tacksamhet tar vid innan frid

och välsignelse avslutar den gemensamma stunden i det kyrkorum som burit både glädje och sorg alltsedan 1696.

Eva-Lott tar av sig mikrofonen, inväntar att alla lämnat kyrkan och går sen snabbt vidare till minnesstunden.

INNE I KYRKAN fortsätter arbetet. Begravningsbyråns personal har hängt av sig kavajerna. Tunga lyft väntar. Kistan med Ann-Marie ska ut och en ny in. Om två timmar börjar nästa ceremoni. En man mitt i livet har hastigt lämnat allt. Sorgens ansikte är av ett helt annat slag. Men kyrkans ritual är den samma.

– Det är en ordning som bär oss alla och som tar oss vidare. Det här yrket ger mig befogenhet och möjlighet men också ansvar att leda den ritualen, säger Eva-Lott. Vi får mötas och vara delaktiga i ett sammanhang som är större än oss själva.

Och det handlar inte bara om själva begravningsakten. Det finns ett före och ett efter där kyrkans roll också är tydlig, tycker hon.

Innan begravningen är det mycket som ska hända. Som präst är Eva-Lott med och leder

processen. Det praktiska runt ceremonin ska bestämmas men mötet med de närstående har också en annan funktion:

– Att öppna för samtal. Runt varje dödsfall finns berättelser. Att få berätta vad som hänt är själavård.

Tacksamhet och fina minnen, självklart, men ofta också känslor av helt annat slag, vet Eva-Lott. Särskilt när allt gått fort, anhöriga kanske inte hunnit fram i tid eller känner att de inte räckt till på det sätt de velat. Att rannsaka sig själv är en del i sorgeprocessen.

Alla vill inte prata men det är väldigt sällan det inte finns behov av kontakt. Det är Eva-Lotts erfarenhet.

– Vi lever i en sekulär värld men önskan om gemenskap är stor.

Genom att ställa frågor om det som hänt och hur den sista tiden varit bjuder hon in till samtal.

– Det blir ofta goda samtal mitt i sorgen. Jag får ta emot förtroenden.

Men Eva-Lott vet också var gränserna går. Hon är präst, inte terapeut. Mötet ska leda fram mot begravningen. Hennes roll är att leda de sörjande.

Kyrkans ansvar sträcker sig också bortom begravningen, tycker Eva-Lott. I många församlingar får alla som mist make/maka eller sambo/särbo en personlig inbjudan att delta i sorgegrupper. Det finns också grupper för barn som mist en familjemedlem.

– Kyrkan ska stötta människor att gå vidare i livet. När vi öppnar oss för varandra och delar svåra skeenden händer något som bär oss vidare. ●

FOTNOT: Namnet Ann-Marie är fingerat.

SNABBT MED EVA-LOTT

NAMN: Eva-Lott Isaksson

YRKE: Präst sedan år 2014, före dess sjuksköterska i 20 år

BOR: Hammarö

JOBBAR: I Norrstrands församling, Karlstad

FÅR KRAFT: Från församlingen och Gud

KOPPLAR AV MED: Träning och promenader med hunden

INFÖR BEGRAVNING: Stillar mig i bön

VIKTIGAST UNDER BEGRAVNINGSAKTEN: Att vara närvarande

VIKTIGAST I VARDAGEN: Relationer och medmänsklighet – att hjälpas åt

OM ATT TRO: Tro är inte att veta – tro är att känna tillit och orka fortsätta

Vad får man göra vid en begravning?

Det är många lagar och regler som styr det som ska ske från ett dödsfall till en gravsättning.

Jordbegravning eller kremering ska ske senast en månad efter att en person avlidit. Om kroppen kremeras ska askan gravsättas inom ett år efter kremeration.

I möjligaste mån är det den avlidnas önskan som ska tillgodoses vid begravningen, men i slutändan är det dödsboet som bestämmer.

En begravningsbyrå kan hjälpa till med allt det praktiska.

DEN SOM ÄR MEDLEM I SVENSKA KYRKAN kan utan extra kostnad ha sin begravning i kyrkan. Präst, kyrkomusiker och vaktmästare ingår, medan solister kostar extra.

Själva begravningsordningen finns längst bak i psalmboken. Ordningen är fast och vissa moment ska skötas av prästen, i övrigt sker utformningen i samråd med de anhöriga.

Ofta väljer de anhöriga, i samråd med prästen, att bidra på en mängd olika sätt: val av psalmer, sånger och musik liksom av texter och dikter. De anhöriga kan också hålla tal och avsluta med att lysa frid över kistan.

EN BORGERLIG BEGRAVNING ordnas genom kommunens försorg och har ingen fastlagd ordning utan kan utformas helt fritt. Svenska kyrkan tillhandahåller lokaler, ofta ett kapell där de religiösa symbolerna kan tas bort. Begravningen kan också hållas hemma eller i naturen. Den kan till exempel ledas av en vän eller representant från kommunen. Dödsboet står för kostnaderna.

Om anhöriga till en person som inte är medlem ändå önskar en begravningsgudstjänst i Svenska kyrkan kan det vara möjligt, men det är alltid viktigt att respektera den dödes önskningar. Dödsboet står för kostnaderna. ●

OK!

- Ordna med svepning/svepdräkt
- Använda eget bårtäcke, dekorera kistan
- Bära och transportera kistan
- Hjälpa till i kyrka, kapell eller ceremonilokal
- Ta med "egen jord" till mullpåkastning vid begravningsgudstjänsten
- Ordna med begravning i ceremonilokal enligt egen trosuppfattning
- Ordna minnesstund eller samkväm
- Formulera dödsannons.

OK

– under vissa villkor

Tala med kyrkogårdsförvaltningen först

- Tillverka och välja kista och urna
- Lägga saker i kistan eller urnan
- Välja musik och sång, musiker och sångare
- Spela i kyrka, kapell eller ceremonilokal
- Gravsätta, själv strö askan i hav eller natur
- Gravsätta, själv sänka kistan eller urnan
- Tillverka och välja gravsten.

Inte OK!

- Öppna grav på allmän begravningsplats
- Gravsätta i familjegrav utan tillstånd från gravrättsinnehavaren
- Själv gräva ner eller strö askan i minneslunden
- Flytta gravsatt kista eller urna mellan gravplatser
- Kremera – men du får närvara vid kremeringen.

MER om begravningar...

... hittar du på www.svenskakyrkan.se/begravning

HÄR KAN DU som exempel ladda ner skriften *Om begravning* som förklarar mer om hur begravning fungerar i Sverige, vad begravningsavgiften innebär och vad som ingår i begravningsavgiften. ●

24,2 öre för 25 år i graven

STATEN HAR BESTÄMT att alla som är skrivna i Sverige och betalar kommunal-skatt ska betala begravningsavgift, oavsett tro. Svenska kyrkan ansvarar för begravningsverksamheten i hela landet, förutom i Tranås och Stockholm.

Nivån för begravningsavgiften fastställs varje år. För 2018 är den 24,2 öre per 100 kr skattepliktig inkomst. ●

Detta ingår i avgiften:

- Gravplats i 25 år. Därefter kan de efterlevande förlänga avtalet. Begravs ytterligare en person i graven förlängs avtalet automatiskt med 25 år.
- Eventuell kremering.
- Lokaler för förvaring och visning av stoft.
- Trosneutrala lokaler för avskedsceremoni.
- Vissa transporter.
- Personal som sköter om begravningsplatserna, administrerar gravrätter och gravrättsinnehavare, maskiner för grävning, klippning och annan skötsel.

"Döbra" kort hjälper oss möta döden

DET NATIONELLA forskningsprogrammet DöBra vill hjälpa den döende och de anhöriga att tala med varandra och känna sig mer förberedda i mötet med livets slutskede.

Ett av verktygen är DöBra-kortleken som består av 37 kort med påståenden om sånt som kan vara viktigt i livets slutskede till exempel: "Att vara fri från smärta", "Att ha mina närmaste kring mig", "Att behålla min humor", "Att kunna be".

Personen i livets slutskede sorterar korten i tre högar: Inte viktigt, ganska viktigt och mycket viktigt så att omgivningen ser, förstår och kan prioritera det hen upplever som mest betydelsefullt. ●

Läs mer på www.dobra.se

"Döden är rädd för skrattet"

FÖR DRYGT två och ett halvt år sedan avled Värmlandskonstnären Åke Grützelius.

En intervju med honom om livets styrka nära döden finns på www.svenskakyrkan.se/karlstadsstift/kyrknytt

Lästips om döden

Döden är livsviktig: Om livet, döden och livet efter döden
av Elisabeth Kübler-Ross

Hej då! Begravningsboken
av Lotte Möller

I taket lyser stjärnorna
av Johanna Tydell

Konsten att ta hand om ett dödsbo
av Susanne LJ Westergren

Min syster är en ängel
av Ulf Stark

Ytterligare ett trettiotal tips som på olika sätt kretsar kring döden hittar du på www.svenskakyrkan.se/karlstadsstift/kyrknytt

Varför ser begravningsplatser ut som de gör?

I DET 20-SIDIGA HÄFTET "Kyrkans begravningsplatser förr och nu" kan vi bland annat läsa att medeltidens kyrkogårdar främst formades utifrån nyttoaspekten: de skulle både bereda de avlidna plats i jorden och samtidigt kunna användas som marknadsplatser.

Vi får också veta att mångkulturen på våra svenska kyrkogårdar inte är någonting nytt. Redan i 1686 års kyrkolag hävdades att de som tillhörde annan religion och dog i Sverige skulle "njuta fuller kyrkogård och lägerstad". I dag finns ett lagstadgat krav på att församlingar som är huvudmän för begravningsverksamheten ska tillhandahålla särskilda gravplatser för dem som inte tillhör något kristet trossamfund. Särskilda gravplatser för bland annat muslimer, judar, romer och bahaier finns som avskilda kvarter på många allmänna begravningsplatser. ●

Ladda ner häftet som pdf från www.svenskakyrkan.se/karlstadsstift/kyrknytt

Gud, var är du?

Kyrkan talar ofta om Gud som kärlek. Men det räcker att slå på nyheterna på TV för att se att mycket i tillvaron är halvt. Hur kan man förhålla sig till det?

----- text SÖREN DALEVI bild ISABELLE SÄLLSTRÖM -----

Ofta talas det i kyrkliga sammanhang om att Gud är kärlek. Vi citerar gärna det dubbla kärleksbudet "Allt vad ni vill att människorna ska göra mot er, det ska ni också göra för dem" (Matteus 7:12), eller varför inte den genialt humana berättelsen om äktenskapsbryterskan (Johannes 8). Vidare berättar vi gärna berättelsen om den förlorade sonen (Lukas 15) och om den barmhärtige samariern (Lukas 10).

Och för all del, vi gör rätt i att berätta dessa och liknande berättelser. Det är berättelser utifrån vilka vårt samhälle byggs upp, berättelser om godhet och humanitet som vi inte får glömma bort.

Men det är ett faktum att livet inte bara är kärlek, medmänsklighet och glädje. Och det är ett faktum att Gud, sådan vi möter honom i Bibeln, har flera ansikten. Det finns en märklig dubbelhet, en oberäknlighet i hans väsen.

SPECIELLT I GAMLA testamentet återkommer gång på gång synen på Gud som givare av både det goda och det onda i livet. Som Job uttrycker det: "Herren gav och Herren tog, lovad vare Herrens namn" (Job 1:21).

Denna dubbelhet är något specifikt för den judiskt-kristne guden. En dubbelhet som kan ses som en spegling av livet självt. För allt i livet är sannerligen inte gott och kärleksfullt; allt är inte liv. Tvärtom: barn dör i cancer, naturkatastrofer drabbar oskyldiga, livet är alltför ofta halvt och orättvist. Om Gud är livets Gud måste han också kunna ställas till svars för det som är halvt i tillvaron.

En bok som brottas med dessa frågor i Bibeln är Jobs bok. Den handlar om Job, som är en rättfärdig och god människa, men som ändå drabbas av smärta, sjukdom och död.

I BOKEN, SOM AV MÅNGA anses vara en av Gamla testamentets litterära höjdpunkter, ställs de grundläggande frågorna kring lidandets varför. Ofta med stark kritik mot Gud. I den judekristna traditionen anses det nämligen vara okey att ifrågasätta Gud, att vara arg på honom, att få ställa honom till svars. Till och med Jesus kan på korset vända sig till Gud och citera Psaltaren 22: "Min Gud, min Gud, varför har du övergivit mig?".

I poesins form bearbetar Jobs bok på liknande sätt frågorna kring lidandets varför. Varför måste vi till exempel dö?

"För ett träd finns det hopp: om det fälls, kan det växa upp igen och skjuta nya skott.

Även om rötterna åldras i jorden och stubben multnar i mulLEN, spirar det på nytt när det anar vatten och grenar sig som en ung planta.

Men när en man dör, är allt förbi.

När en människa gått bort, var finns hon då? Om än vattnet tar slut i havet, floderna sinar och torkar ut, reser sig aldrig en död igen. Förr skall himlen rämna än han vaknar, aldrig väcks han ur sin sömn." (Job 14:7-12)

I SLUTET AV JOBS BOK, i kapitel 38 och 40:6, kommer så Gud in på scenen, och svarar Job i två mäktiga poetiska verk. Och det intressanta är att Gud inte svarar Job genom intellektuella

argument eller med filosofiska spetsfundigheter, utan genom att visa på universums och skapelsens skönhet. Inte minst påpekar Gud sin egen storhet.

"Har du någonsin kallat fram morgonen, har du visat gryningen dess plats, när den skall gripa om jordens hörn och skaka bort de onda?"

Har du varit framme vid havets källor eller vandrat genom de dolda djupen?

Har du skådat dödens portar, portarna till det yttersta mörkret?

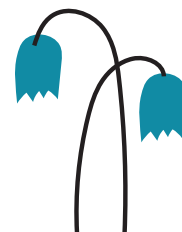
Kan din tanke fatta jordens vidd?

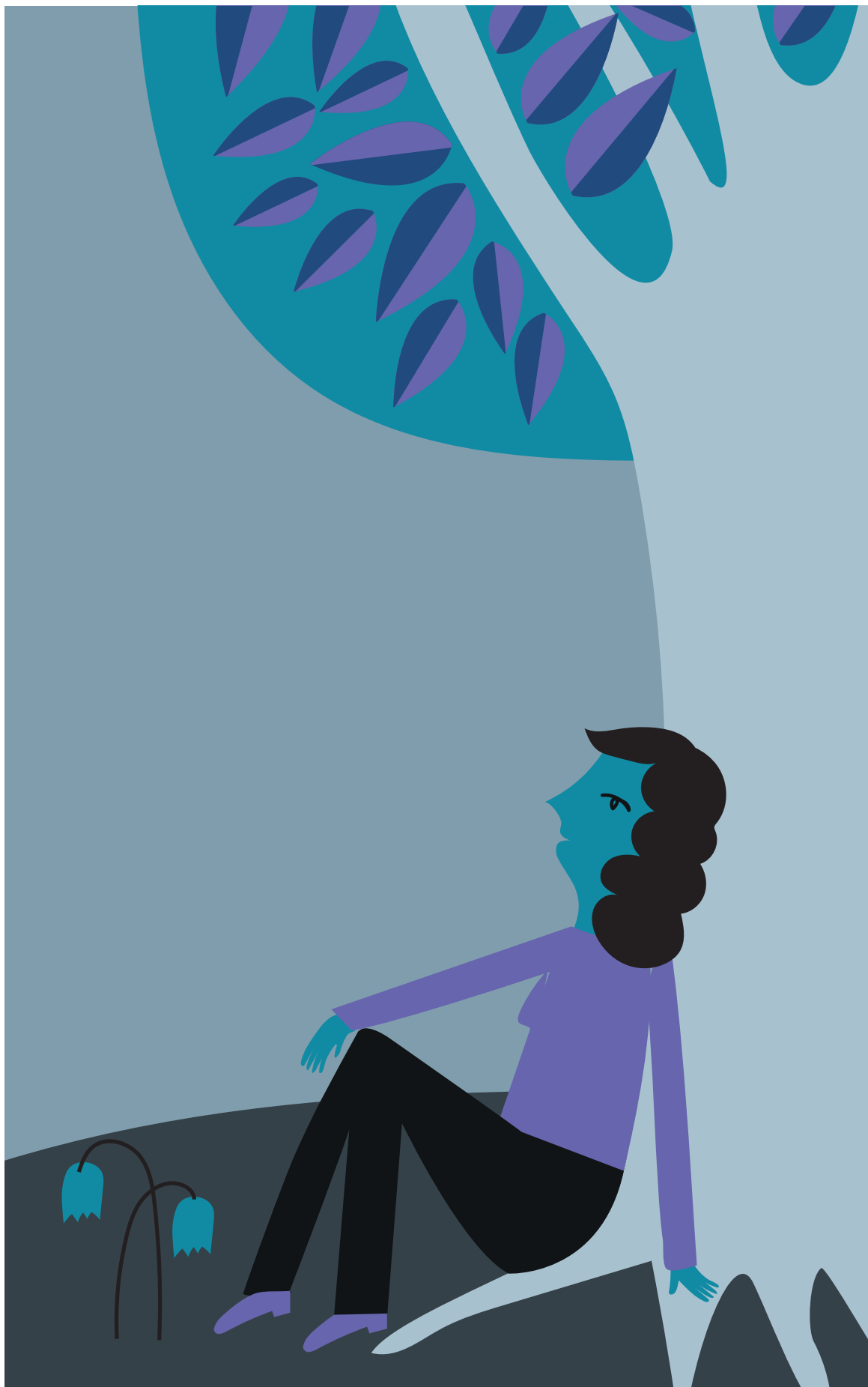
Var går vägen till ljusets hem, var är den plats där mörkret bor?

Har du varit vid förråden med snö, har du sett förråden med hagel?" (Job 38:12ff, urval)

KANSKE KAN MAN säga att Gud svarar Job genom att hänvisa till tillvarons och universums storslagenhet. Men Gud svarar också genom vara närvarande, snarare än att ge de enkla svaren. Det är som att Gud vill säga: jag har aldrig lovat att livet ska vara enkelt, men jag kommer alltid att vara med dig. Även när det inte verkar eller känns så. Och när du ser hur fantastiskt universum är, förstå att det är mycket vi aldrig kan förstå.

I mötet med döden, sorgen och livets halvheter kan det dessutom vara en tröst att inte bara Job, utan också Guds egen son kunde vända sig till Gud och säga: Gud, var är du? ●

Faktaruta

Översättningen av Gamla testamentets poetiska böcker till svenska är fantastiskt välgjord. Det gäller inte minst Jobs bok. Kanske inte så konstigt, eftersom poeter och författare som Tomas Tranströmer och Gun-Britt Sundström ingick i översättarteamet som stilister.

Jobs bok består av en berättande prolog (kapitel 1–2) och en avslutning (kapitel 42) i prosa, medan övriga delar (kapitel 3–39) kan ses som en poetisk antologi som består av de olika svar man kan ge på frågan om det orättvisa lidandet.

Två grundläggande fakta ges läsaren i prologen: Job är en rättfärdig man, och han lider oskyldigt – dessutom med Guds tillåtelse. Detta är grunden till den problematik som boken sedan kretsar kring.

För läsaren är det svårt att inte lägga in sina egna erfarenheter i läsningen: Hur ska jag förhålla mig till lidande och död?

Läs mer av biskopen på www.svenskakyrkan.se/karlstadsstift/biskopen-svarar

Att vandra har blivit det nya Mallorca. Eller det nya andliga.

De många svenskar som säger sig tro på "nåt" har ofta naturen som sitt tempel och hämtar näring åt själen bland stadiga furor och öppna ängsmarker.

Kyrknyttts medarbetare har testat en av de leder som går genom Karlstad stifts markinnehav.

text MARGARETA JONILSON

bild CHRISTER HÖGLUND

Läs mer på nätet

- Om fler vandringsleder på stiftets mark.
www.svenskakyrkan.se/karlstadsstift/kyrkoreservat
- Om forskningsstudier som visar naturens läkande kraft.
www.svenskakyrkan.se/karlstadsstift/kyrknytt

◀ Tina Westlund, jägmästare och miljöledare på Karlstads stift.

”O, hur saligt att få vaaandra...”

Så gästar min medvandrande Bobo och jag när vi tillsammans med vår hund Cheeta passerar Knappedshöjden och pustar ut i den behagliga utförslopan som följer efter en kvarts rejäl stigning till slalombackens krön.

Det är annandag midsommar och det känns som ett reningsbad att komma ut i skogen efter en kvälls støj och stim i goda vänners lag och därefter en dag på Lunedets camping med timme efter timme med skrällande covermusik från restaurangen.

Nu är vi i fred. Nu är det bara vi och fågelkvitter. Eller vänta nu... var är kvittret?

– Vi har ju passerat midsommar, påpekar Bobo. Nu gömmer fåglarna sina ungar i tystnaden.

Detta konstaterande får oss att själva fortsätta en lång stund under djup tystnad.

Cheeta gör ett plötsligt utfall mot ett träd som antagligen har rymt en ekorre någon gång, men knappast nu. Vi människor varken ser eller hör minsta tecken på liv i den mäktiga tallen, och ekorrvittring är vi inte kapabla till.

Ibland bryter vi tystnaden med funderingar kring vandring.

– När jag träffade stiftets jägmästare Tina Westlund här häromdagen pratade vi om vad som skiljer en vandring från en promenad, säger jag. Vad tycker du? Är det sträckans längd eller något annat?

Bobo funderar.

– Är det inte själva terrängen? Att det inte är en väg, utan en stig? Inte maskingjord utan upp-trampad.

Tina Westlund:

– När man behöver kängor. Då tycker jag att det är vandring.

PÅ LUNEDSLEDEN BEHÖVER vandraren definitivt kängor. Denna sommar är leden kruttorr, men den går genom klassisk östsvärmländsk mark med stenar överallt och rikligt med luriga trädrötter, så det gäller att vara stadig på foten.

Som jägmästare och miljöledare för stiftets markinnehav har Tina Westlund det övergripande ansvaret för hur det ska planeras och vårdas. Det mer handgripliga jobbet styr tre skogsvaktare över.

– När det gäller vandringsleder har kommunerna ansvar för att hålla dem i skick, men som markägare ligger det på oss att hålla snyggt omkring dem, förklarar Tina Westlund. Efter

en avverkning, till exempel, får vi inte lämna skogsavfall efter oss.

”O, hur saligt att få vaaandra...” Den gamla frikyrkodängen är något på spåren. Sällan tidigare har så många blivit saliga av att helt enkelt gå. Vandringsresor har, tillsammans med tränings- och yogaresor, blivit researrangörernas räddningsplan i internetbokningstider, varje kommun med självaktning erbjuder en karta över traktens leder, och det börjar bli ett socialt handikapp att inte ha gått ”Compostelan”, pilgrimsleden i Pyrenéerna.

Frågan är vad det är som gör oss så saliga när vi vandrar. Japanerna lanserade begreppet ”skogsbad” och har en mängd kemiska förklaringar till vad som händer med oss när vi insuper utsöndringar från trädens barr eller löv.

Andra talar om kroppens egna substanser, som endorfiner som aktiveras av själva rörelsen och stresshormonet kortisol som istället går ner, både av rörelsen och av upplevelsen av frid.

Själv är jag inne på den andliga dimensionen. Känslan av tillhörighet, samhörighet med allt, skapelsen. Det kan låta högtidligt och klichéartat men är just därför antagligen giltigt för många. Ens egna bekymmer får rimliga proportioner bland de stadiga träden och öppna vidderna.

Tankar om möjligheter strömmar till. En förestående förhandling eller ett jobbigt samtal kan prövas, en text formuleras. Och när stormar skakar mig så står den unga björken i skogen och ger mig tröst och stadga. Eller så kan den totala blankheten få utrymme.

Det sägs att vår nordiska naturälskan har germanska rötter och förekommer från Tyskland och norrut. Söder därom har naturen ofta en mer inkomstbringande roll och skogen kan rentav uppfattas som hotfull eller som ett gömställe i trängt läge.

Detta pratar Bobo och jag om när vi slår oss ner på en sten och plockar upp kaffet och mac-korna med stekt ägg. Vi kanske inte hann göra några skogsvandringar av de flyktingar från Mellanöstern vi träffade under vårt år som asylboendevårdare på Hammarö, men från dag ett matade vi in allmänt naturvett i våra gäster.

”Naturen är svenskarnas tempel”, förklarade vi. ”Om ni skräpar ner i naturen är det lika illa som om vi skulle kliva in i er moské i bikini.”

Det var kanske att ta i, men det tog skruv.

Askkoppar och papperskorgar svämmade över men gräsmattan var ren som ett salsgolv. Och minnena från den där magiska dagen då vi tog med alla barnen ut i blåbärsskogen och plockade hinkar fulla värmer ännu.

Efter lite googlande inser jag att det inte är oproblemiskt i alla kretsar att kalla naturen vårt tempel. Dagens Nyheter gjorde en artikelserie på samma tema för ett antal år sedan där en skogsplanterare citerades: ”Att gå ut i skogen och krama träd ger mer än om jag skulle besöka en gudstjänst. Den andliga upplevelsen är större.”

DET FICK EN DEL att protestera och mena att det är viktigt att hålla isär skapelsen och skaparen och att det borde vara den senare vi vänder oss till.

– Vad är skillnaden, undrar Bobo, men vi lämnar frågan obesvarad. Får grunna på det under en annan vandring.

Eller kanske bara citera nobelpristagaren i fysik 1984, Carlo Rubbia:

”Ju mer jag studerar naturen, desto mer överväldigande blir känslan av hur fantastiskt allt är organiserat. Där finns en intelligens som är så makalös att jag måste komma till slutsatsen att det finns ett förnuft och en skapare bakom.”

Lunedsleden är tretton kilometer lång och går mellan Lunedets friluftsgård och Odlingen i Karlskoga. Här finns den magnifika utsikten över Bergslagskanalen från Knappedshöjden, förstärkt av ett utsiktstorn. Här finns ”vanlig” östsvärmländsk stenig skog, ett stycke oländig vildmark och kommunens högsta punkt Falbergshöjden på 195 meter över havet.

Ett skönt stopp är rastplatsen vid Paddtjärn, välutrustad med en vinglig brygga och en eldstad med vindskydd.

Vår midsommarvandring tar oss ungefär halva vägen innan vi vänder tillbaka till Lunedet och ett dopp i Bergslagskanalen.

Hade vi gått en liten bit till hade vi kommit fram till Paddtjärn, men nu råkade vi ha glömt myggstiftet i bilen och gav upp lite i förtid. Men jag var där några dagar tidigare med Tina Westlund och fotograf.

– Det syns att leden verkligen används och sköts om väl, konstaterade Tina, som tillbringar merparten av sin arbetstid ute i skogen.

– Och det är ju väldigt bra – det är därför lederna finns. ●

VAD TROR DU HÄNDER NÄR VI DÖR?

– Jag tror att det blir ett annat liv och om jag har gjort bra saker hamnar jag i paradiset. Det är ett fint ställe. Bilden finns här, i mitt huvud. Vi säger Behisht på persiska. När jag var liten och morfar hade dött trodde jag att jag skulle gå till honom. Nu hoppas jag också träffa min pappa. Jag vet inte hur han levde sitt liv men tänker att alla som är föräldrar och tagit hand om sina barn gjort bra saker och kommer till paradiset.

Hur tänker du dig mötet?

– Inte med kroppen, den försvinner i graven men vi människor har inte bara kroppen. Vi har många känslor och det är de som lever vidare, antingen i paradiset eller i helvetet. Var vi hamnar beror på hur vi har levt våra liv här. Jag är inte rädd för att dö men jag vill leva. ●

Namn: Mohammad Ahmadi

Ålder: 19

Bor: Arvika

Yrke: studerar på gymnasiet

Namn: Gunnar Feucht

Ålder: 58

Bor: Brunskog och Norrköping

Yrke: revisor

– Jag hoppas att det blir någon form av fortsättning och att återfå kontakt med dem som gått före. Det är inte bilden av paradiset jag tänker mig. Inte att träffas rent fysiskt utan någon form av känsla, att tanken lever vidare. Det låter diffust men det är vad jag hoppas på.

Är det också vad du tror?

– Ja, jag har svårt att acceptera att det bara blir slut. Det är en besvärande tanke. ●

– Det där är ju något man gärna förtränger men sedan min man fick Parkinson har jag tänkt mycket mer på döden. Jag tror och hoppas att det finns en fortsättning. Vi pratar ofta i familjen om hur vi känner kontakten med svärmor, hon är med oss i vardagen fast hon inte lever längre. Vi pratar både om och med henne. Det är inte så att vi går till kyrkogården utan hon finns med i tanken och känslan.

Var tror du att hon finns?

– I en annan värld. Men paradiset och helvete och sånt, det tänker jag aldrig på. Det är inte intressant. Jag föreställer mig det mer som en fantasivärld, lite som i dag fast i ett annat väsen. Man träffas, en glädjefylld kontakt i en andlig värld. Det är vad jag tror. ●

Namn: Birgitta Gustafsson

Ålder: 63

Bor: Tösse

Yrke: kemist

– Det som händer efter döden är lika för alla. Men vi dör ju av olika saker och då känns det olika att dö. Om man varit gammal och sjuk är det nog skönt. Eller om man tar självmord och vill dö. Det finns de som tror att man kommer till ett paradiset, det har vi pratat om i skolan, men det tror inte jag. Jag tror att det blir svart. Fast först ser man hela sitt liv som en film, allt man varit med om spelas upp och sen blir det svart. ●

Namn: Maja Olsson

Ålder: 9

Bor: Forshaga

Yrke: studerar på lågstadiet

